

خشونت جنسیت‌محور علیه زنان معترض در ایران؛ تحلیلی حقوق بشری از عملکرد نیروهای انتظامی، امنیتی و نظامی در اعتراضات آبان ۱۳۹۸ و جنبش «زن، زندگی، آزادی»
نویسنده مقاله: دکتر فرزاد امامت‌دار
حقوقدان، مدافع و فعال حقوق بشر در ایران

مقدمه

خشونت علیه زنان در بستر اعتراضات سیاسی، یکی از پیچیده‌ترین اشکال نقض حقوق بشر در نظام‌های امنیتی محسوب می‌شود. در بسیاری از کشورها، زنان معترض نه تنها به عنوان مشارکت‌کنندگان سیاسی بلکه به عنوان حاملان نمادین تغییرات اجتماعی هدف سرکوب مضاعف قرار می‌گیرند؛ سرکوبی که ابعاد جنسیتی، روانی، حیثیتی و گاه جنسی پیدا می‌کند. در ایران نیز اعتراضات سراسری آبان ۱۳۹۸ و اعتراضات گسترده سال ۱۴۰۱ موسوم به «زن، زندگی، آزادی»، نمونه‌هایی مهم از مواجهه خشونت‌آمیز نیروهای انتظامی، امنیتی و نظامی با زنان معترض را آشکار ساخت. گزارش‌های متعدد منتشر شده توسط نهادهای بین‌المللی حقوق بشری، رسانه‌های مستقل، شاهدان عینی، خانواده قربانیان و سازمان‌های مدنی ایرانی، حاکی از وقوع طیفی از رفتارهای ناقض حقوق بشر علیه زنان بازداشت‌شده یا معترض است؛ از جمله:

- ضرب و جرح شدید، استفاده نامتناسب از زور، بازداشت‌های خودسرانه، تهدید و تحقیر جنسیتی، خشونت جنسی بازرسی‌های تحقیرآمیز، محرومیت از خدمات درمانی و بدرفتاری در بازداشتگاه‌ها با وجود اهمیت این موضوع، بررسی حقوقی و تطبیقی آن در چارچوب اسناد بین‌المللی حقوق بشر و قوانین داخلی ایران همچنان نیازمند تحلیل دقیق‌تر و مستندتر است. این مقاله تلاش دارد با اتکا به اسناد معتبر،

گزارش‌های حقوق بشری و استانداردهای بین‌المللی، ابعاد مختلف خشونت ساختاری و جنسیت‌محور علیه زنان معترض در ایران را بررسی کند و نشان دهد چگونه برخی رفتارهای منتسب به نیروهای حکومتی می‌تواند با تعهدات بین‌المللی ایران در تعارض قرار گیرد.

چارچوب حقوقی بین‌المللی

۱-۱. اصل منع شکنجه و رفتار غیرانسانی

منع شکنجه و رفتارهای تحقیرآمیز از قواعد بنیادین و آمره حقوق بین‌الملل محسوب می‌شود. ماده ۵ «اعلامیه جهانی حقوق بشر» (۱۹۴۸) تصریح می‌کند: «هیچ‌کس نباید تحت شکنجه یا رفتار یا مجازات ظالمانه، غیرانسانی یا تحقیرآمیز قرار گیرد.» همچنین ماده ۷ «میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی» (ICCPR) که ایران نیز به آن پیوسته است، هرگونه شکنجه، رفتار غیرانسانی و آزمایش اجباری را ممنوع اعلام می‌کند. در تفسیرهای «کمیته حقوق بشر سازمان ملل»، خشونت جنسی، تهدید به تجاوز، برهنه‌سازی اجباری، تحقیر جنسیتی و رفتارهای توهین‌آمیز علیه زنان بازداشت‌شده می‌تواند مصداق رفتار غیرانسانی یا شکنجه تلقی شود.

۱-۲. خشونت علیه زنان در اسناد بین‌المللی

«کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان» (CEDAW) خشونت علیه زنان را شکلی از تبعیض مبتنی بر جنسیت می‌داند. اگرچه جمهوری اسلامی ایران به این کنوانسیون نپیوسته است، اما بسیاری از اصول آن در قالب عرف بین‌المللی و استانداردهای جهانی حقوق بشر مورد استناد قرار می‌گیرند. کمیته CEDAW در «توصیه عمومی شماره ۱۹» اعلام می‌کند: خشونت جنسیت‌محور علیه زنان می‌تواند مانع بهره‌مندی برابر زنان از حقوق و آزادی‌های اساسی شود. علاوه بر این، «کنوانسیون استانبول» مصوب ۲۰۱۱ شورای اروپا، دولت‌ها را موظف می‌کند که: خشونت فیزیکی و خشونت جنسی و آزار روانی و خشونت مبتنی بر جنسیت را جرم‌انگاری و از قربانیان حمایت مؤثر کنند.

۱-۳. حق آزادی تجمع و اعتراض

مطابق ماده ۲۱ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، حق تجمع مسالمت‌آمیز به رسمیت شناخته شده است. استفاده از زور علیه معترضان باید: ضروری، متناسب، و مبتنی بر استانداردهای بین‌المللی استفاده از زور باشد. «اصول پایه سازمان ملل درباره استفاده از زور و سلاح گرم توسط مأموران اجرای قانون» (۱۹۹۰) تأکید می‌کند که نیروهای امنیتی باید تا حد امکان از ابزارهای غیرخشونت‌آمیز استفاده کنند و هرگونه استفاده از زور باید محدود و متناسب باشد.

۱-۴. اساسنامه رم و مسئولیت کیفری بین‌المللی

مطابق ماده ۷ «اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی» (Rome Statute)، اعمالی نظیر: شکنجه، تجاوز جنسی، خشونت جنسی سازمان‌یافته، بازداشت غیرقانونی و تعقیب مبتنی بر جنسیت در صورت ارتکاب گسترده یا سازمان‌یافته علیه جمعیت غیرنظامی، می‌تواند در قالب «جنایت علیه بشریت» بررسی شود. همچنین بند «ز» ماده ۷، خشونت جنسی سیستماتیک علیه زنان را به‌عنوان یکی از مصادیق جنایت علیه بشریت شناسایی می‌کند.

۲. وضعیت حقوقی در ایران و تطبیق با قوانین داخلی

۲-۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: اصل ۲۲ قانون اساسی اعلام می‌کند: «حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند.» اصل ۳۸ نیز هرگونه شکنجه برای گرفتن اقرار یا کسب اطلاع را ممنوع می‌داند. همچنین اصل ۳۹ تصریح می‌کند: «هتک حرمت و حیثیت کسی که به حکم قانون دستگیر، بازداشت، زندانی یا تبعید شده باشد، ممنوع و موجب مجازات است.» با این حال، گزارش‌های متعدد حقوق بشری نشان می‌دهد که در عمل، زنان بازداشت‌شده در برخی اعتراضات با رفتارهایی مواجه شده‌اند که با این اصول در تعارض قرار می‌گیرد.

۲-۲. قانون مجازات اسلامی و خلأهای قانونی

در حقوق کیفری ایران، تعریف مستقلی از «خشونت جنسیت‌محور» یا «خشونت جنسی توسط مأموران حکومتی» وجود ندارد. بسیاری از رفتارهای خشونت‌آمیز صرفاً در قالب جرائم عمومی یا ذیل عنوان «زنای به عنف» قابل پیگیری‌اند. مطابق ماده ۲۲۴ قانون مجازات اسلامی، «زنای به عنف یا اکراه» مستوجب مجازات اعدام است. بند «ت» این ماده نیز زنا از طریق: اغفال، ربایش، تهدید، یا سوءاستفاده از وضعیت آسیب‌پذیر را در حکم زنا به عنف می‌داند.

با این حال، منتقدان حقوقی معتقدند: دشواری اثبات، نگرانی قربانیان از انگ اجتماعی، نبود حمایت مؤثر قضایی و ترس از تعقیب متقابل باعث می‌شود بسیاری از قربانیان خشونت جنسی یا تهدید جنسی اساساً شکایت رسمی ثبت نکنند.

۲-۳. قانون آیین دادرسی کیفری: قانون آیین دادرسی کیفری ایران اصولی درباره حقوق متهم و منع رفتار تحقیرآمیز پیش‌بینی کرده است. با این وجود، در گزارش‌های منتشرشده درباره اعتراضات ۱۳۹۸ و ۱۴۰۱، مواردی از: بازداشت بدون دسترسی فوری به وکیل، نگهداری طولانی در سلول انفرادی، بازجویی‌های توأم با تهدید و فشار روانی مطرح شده است.

۳. تحلیل مستند موارد خشونت علیه زنان در اعتراضات

۳-۱. اعتراضات آبان ۱۳۹۸

اعتراضات آبان ۱۳۹۸ در پی افزایش ناگهانی قیمت سوخت آغاز شد و به سرعت به یکی از گسترده‌ترین اعتراضات سراسری ایران تبدیل گردید.

گزارش‌های منتشرشده توسط: [Amnesty International](#) و [Human Rights Watch](#) و [Center for Human Rights in Iran](#)

حاکی از استفاده گسترده از زور مرگبار علیه معترضان بود. در خصوص زنان بازداشت‌شده، گزارش‌هایی درباره: ضرب‌وجرح، تهدید جنسی، تحقیر جنسیتی و نگهداری در شرایط نامناسب منتشر شد. در بسیاری موارد، این گزارش‌ها در سطح «documented allegations» باقی ماندند؛ زیرا به دلیل محدودیت دسترسی نهادهای مستقل به بازداشتگاه‌ها، امکان راستی‌آزمایی کامل وجود نداشت.

۳-۲. اعتراضات ۱۴۰۱ و جنبش «زن، زندگی، آزادی»

اعتراضات ۱۴۰۱ پس از جانباختن مهسا امینی در بازداشت گشت ارشاد آغاز شد و زنان در آن نقشی محوری داشتند. برخلاف بسیاری از اعتراضات پیشین، در این جنبش: بدن زنان، پوشش زنان، و حضور اجتماعی آنان به یکی از محورهای اصلی تقابل سیاسی و امنیتی تبدیل شد. برخی گزارش‌های حقوق بشری به مواردی از: تیراندازی مستقیم به زنان معترض، خشونت جنسی در بازداشتگاه‌ها، تهدید به تجاوز، لمس اجباری بدن و توهین‌های جنسیتی اشاره کرده‌اند. هیئت حقیقت‌یاب مستقل سازمان ملل درباره ایران نیز در گزارش‌های اولیه خود اعلام کرد که برخی شواهد حاکی از نقض جدی حقوق زنان و دختران بازداشت‌شده است.

۳-۳. تفکیک میان ادعا، شواهد مستند و شواهد راستی‌آزمایی‌شده
از منظر روش‌شناسی حقوق بشری، تفکیک میان:

Allegation، documented evidence، verified evidence

ضروری است.

بخش مهمی از گزارش‌های مربوط به خشونت جنسی در ایران مبتنی بر: شهادت قربانیان، مصاحبه‌های محرمانه، یا گزارش خانواده‌ها است. در برخی موارد، نهادهای حقوق بشری توانسته‌اند: اسناد پزشکی، تصاویر، یا شهادت‌های متقاطع را بررسی و راستی‌آزمایی کنند؛ اما محدودیت دسترسی آزاد به بازداشتگاه‌ها و نبود همکاری رسمی، فرایند verification را دشوار کرده است.

۴. ابعاد جنسیتی و ساختاری خشونت

خشونت علیه زنان در بستر اعتراضات صرفاً محدود به برخورد فیزیکی نیست، بلکه می‌تواند بخشی از سازوکار کنترل اجتماعی و سیاسی باشد. برخی پژوهشگران حقوق بشر معتقدند: تهدید جنسی، تحقیر جنسیتی و هدف قرار دادن هویت زنانه معترضان می‌تواند کارکرد ارباب جمعی داشته باشد. در این چارچوب، خشونت جنسیت‌محور نه صرفاً یک تخلف فردی، بلکه گاه بخشی از الگوهای ساختاری سرکوب تلقی می‌شود.

نتیجه‌گیری

بررسی حقوقی اعتراضات آبان ۱۳۹۸ و اعتراضات ۱۴۰۱ نشان می‌دهد که گزارش‌های متعدد و معتبری درباره نقض حقوق زنان معترض در ایران منتشر شده است. این گزارش‌ها شامل ادعاهایی درباره: استفاده نامتناسب از زور، بازداشت‌های خودسرانه، خشونت جنسی و رفتارهای تحقیرآمیز است. اگرچه در بسیاری موارد، محدودیت دسترسی به اسناد رسمی مانع راستی‌آزمایی کامل شده، اما حجم و تکرار گزارش‌ها سبب شده نهادهای بین‌المللی حقوق بشری خواستار تحقیقات مستقل و شفاف شوند. از منظر حقوق بین‌الملل، دولت‌ها موظف‌اند: از شکنجه و خشونت جنسیت‌محور جلوگیری کنند، تحقیقات مؤثر و بی‌طرفانه انجام دهند، و امکان دسترسی قربانیان به عدالت و جبران خسارت را فراهم آورند. همچنین خلأهای موجود در قوانین داخلی ایران درباره: تعریف خشونت جنسیت‌محور، حمایت از قربانیان، نظارت بر عملکرد نیروهای امنیتی نشان می‌دهد که اصلاحات حقوقی و نهادی در این حوزه همچنان ضروری است. پیشنهادهای حقوقی ۱. تعریف مستقل خشونت جنسیت‌محور در قوانین کیفری ایران. 2. جرم‌انگاری صریح خشونت جنسی توسط مأموران حکومتی. 3. تضمین دسترسی فوری بازداشت‌شدگان به وکیل و خدمات درمانی. 4. ایجاد سازوکار مستقل رسیدگی به شکایات علیه نیروهای امنیتی. 5. همکاری با سازوکارهای حقیقت‌یاب بین‌المللی. 6. آموزش نیروهای انتظامی درباره استانداردهای حقوق بشر و حقوق زنان. 7. تقویت حمایت روانی و حقوقی از قربانیان خشونت.

منابع و استنادها

اسناد بین‌المللی

1. Universal Declaration of Human Rights (1948).
2. International Covenant on Civil and Political Rights (1966).
3. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW).
4. Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention, 2011).
5. Rome Statute of the International Criminal Court (1998).
6. Statute of the International Court of Justice (1945).
7. UN Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials (1990).

قوانین داخلی ایران

1. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
2. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲.
3. قانون آیین دادرسی کیفری.
4. قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹.

- [Human Rights Watch](#)
- [Amnesty International](#)
- [Center for Human Rights in Iran](#)
- [United Nations Human Rights Council](#)